

FENOMEN *KUGE* U HRVATSKOJ USMENOJ KNJIŽEVNOSTI

Marina Madarević
Katolička osnovna škola u Virovitici
Virovitica
marina.madarev@gmail.com

SAŽETAK

Kuga je bolest koja je tijekom četiri pandemije i više od 150 epidemija odnijela živote gotovo trećine europske populacije. Osim njezina medicinskoga, društvenoga i ekonomskoga utjecaja, kuga je ostavila i značajan trag na umjetnosti. Hrvatska usmena književnost kugu je prikazivala kao biće (često ženu), a njezino se personifikacijsko obilježje zbog toga često uspoređuje s likom Kosca. Prikaz kuge ostvarivao se usmenim putem i pripovijedanjem predaja. Ovaj članak bavi se fizičkim i etičkim obilježjima lika Kuge, njezinim književnokulturnim značajem te problematikom jezičnih i rodni odrednica, a navodi se i kratko poglavlje s popisom najznačajnijih svetaca koji su štitili od kuge i pružali duhovnu utjehu.

Ključne riječi: Kuga, predaja, usmena književnost

UVOD

Tijekom duge i bogate ljudske povijesti lik Kuge smatrao se istovremeno i sublimnim i zazornim, ali i izuzetno zanimljivim odsječkom kulture. Često uspoređen (čak izjednačen) s likom Smrti, u hrvatskoj se književnosti i kulturi ovaj lik pojavljivao u različitim oblicima. Osobito je zanimljiv prikaz Kuge u usmenoj (narodnoj) književnosti i folklornoj ostavštini. U odnosu na pandemiju virusa SARS-CoV-2 (poznatijega kao *koronavirus*) i bolest COVID-19 koja je početkom 2020. godine usporila svijet te je, zahvaljujući tehnološki educiranim generacijama, objašnjena kao znanstveni fenomen postmilenijskoga vremena, kuga je (nauštrb nedovoljnih medicinskih saznanja i razvijene mašte vremena lišena *gadgeta*) vrlo rano dobila svoje obličje pomoću koje ju se romantiziralo i na umjetnosti primjeren način uvelo u kulturu.

1. POJAVA KUGE

Da bi se lik Kuge uopće mogao interpretirati kao književna pojava, potrebno ga je promotriti kao višefunkcionalan pojam. Prije svega, kuga je bolest (*Yersinia pestis*) od koje je smrtno stradala gotovo trećina zapadnoeuropske populacije. Samo između 1347. i 1350. godine umrlo je oko 20 milijuna ljudi, točnije 30 – 50 % europskoga stanovništva (v. Cantor 2001, 7). Riječ je o bakterijskoj bolesti koju prenose inficirani crni štakori (*Rattus rattus*) i drugi glodavci na čijim se tijelima pojavio ugriz zaražene buhe (v. Carmichael 1986, 5). Ime duguje Alexandru Yersinu koji je 1894. otkrio bakterijskoga uzročnika za vrijeme epidemije u Hong Kongu. Iako su poznata tri oblika, najčešće se govori o bubonskoj kugi koja je u Europi izazvala ukupno četiri pandemije u 6., 14., 17. i 19. stoljeću (v. Theilmann, Cate 2007, 371–376) i oko 150 epidemija, utječući pritom na sve aspekte društvenoga i kulturnoga života. Vjeruje se da je kuga postojala već u 11. stoljeću prije Krista te da je Bog njome kaznio Filistejce za krađu Zavjetnoga kovčega od Izraelaca; pritom je „kaznio ljude toga grada, i velike i male, pa su dobili hemeroide na skrivenim dijelovima tijela“ (Stella 2005, 101).

Ipak, potrebno je napomenuti da u grčkom i latinskom riječ *pestis* označava svaku zaraznu bolest te se prvi zapis o *pestisu* javlja u

staroegipatskom medicinskom spisu (tzv. Ebersov papirus) starom 3500 godina, a isti se naziv spominje i u biblijskom tekstu o krađi Zavjetnoga kovčega te u djelima grčkih povjesničara (v. Jolić 2015, 189). Kuga je izazvala veliki strah među ljudima te su se čak izvodili neobični rituali koji su trebali otjerati kugu i očistiti tijelo. Tako su se javile putujuće skupine redovnika, tzv. flagelanata, koji su se na otvorenom „bičevali višestrukim bičevima s metalnim vrhovima, vjerujući da će tim pokajničkim činom od Boga izmoliti kraj crne smrti“ (Jolić 2015, 99).

Kuga je u Europu pristigla iz Azije, tijekom doticaja tartarskih vojnika i genovljanskih trgovaca 1346. godine. Kako je prenio talijanski notar Gabriel de Musis iz Piacenze, kuga je 1348. godine donesena na Siciliju, a do 1349. se već proširila južnim zemljama, Bečom, Njemačkom i Skandinavijom (v. Getz 1991, 267–269). Iz opisa jednoga marsejskoga ljekarnika iz 1720. godine doznaju se sljedeći simptomi bolesti, koji ujedno ukazuju i na ozbiljnost situacije svijeta koji je otkriće prvoga antibiotika (i mogućnost snažnijega ublažavanja bolesti) dočekaao tek 1928. godine: „Bolest je počinjala glavoboljom i povraćanjem koje je smjenjivala visoka temperatura [...]. Simptomi su obično bili stalna drhtavica, slab puls, spor, ubrzan, neujednačen, glava tako teška da je bolesnik s mukom drži, dok mu se pred očima magli kao da je pijan, pogled ukočen, izražava užas i očajanje [...]“ (Delumeau 1987, 140)

Vrlo se slično o bolesti izjašnjava i povjesničar Tukidid, koji je zapisao „da je bolest vrlo brzo napredovala, da je bila praćena strašnom vrućicom, neutaživom žeđi, krvavim crvenilom jezika i grla, crvenilom i modrosivom bojom kože te, naposljetku, izbijanjem pustula i čireva“ (Cartwright, Biddis 2006, 15).

Zapisi nekih drugih autora posvjedočili su o stanju koje je kuga izazivala: „metež koji stvaraju mrtvaci, samrtnici, bolestina i krici, urlanja, užas, bol, strepnja, strah, okrutnost, krađe, izrazi očajanja, suze, dozivanja, siromaštvo, bijeda, glad, žeđ, usamljenost, tamnice, prijetnje, kazne, lazareti, masti za mazanje otekline, operacije, micine, čirevi, sumnje, neshvatice [...]“ (Delimo, 2003, 160).

Važno je naglasiti kako je „kuga je fenomen dugog trajanja koji tri i pol stoljeća, ignorirajući renesansu, teško opterećuje demografsku, biološku

i psihološku povijest Zapada“ (Le Goff 1993, 29). Njezina je opterećujuća pogubnost, u četiri pandemijska vala, potrajala do 1900. godine, zadnjim titrajima izazvanima u Engleskoj (v. Cartwright, Biddis 2006, 34).

Osim zdravlja ljudi, pojavnost kuge djelomično je odnijela i dobar dio ljudskosti: ljudima su onemogućeni međusobni kontakti, stvorila se socijalna distanca, pokojne se često ostavljalo bez pogreba te su se njihovim tijelima gostile ulične životinje^[1], a rodio se i značajan porast nasilja i netolerancije te su između 1348. i 1351. započeli progoni Židova. Naime, iz straha (javilo se vjerovanje da Židovi šire kugu tako što truju vodu, bunare i potoke) i društvenih razloga (željelo se uništiti židovsko poslovanje koje se temeljilo na zajmovima pomoći urbanoj ekonomiji, gradskoj političkoj vladi i teritorijalnoj nezavisnosti, no kamate prilikom vraćanja zajmova bile su previsoke). Židove se počelo prisiljavati na priznanje „grijeha“ (širenja zaraze) te spaljivati na gradskim trgovima ili u sinagogama, čime su odmah nestajali i zajmovi, ali je i imovina pogubljenih bila dostupna oportunistički nastrojenim vlastodršcima i građanstvu (v. Cohn Jr. 2007, 22). Smatra se da je ova netrpeljivost proizišla iz flagelantske mazohističke skupine (osobito naglašene u Italiji i Njemačkoj, a koja je uživala podršku tadašnjega pape) koja je osim Židova, osudila i više staleže te samu Crkvu. Iz toga je razloga u listopadu 1349. Papa Klement VI. objavio papinsku bulu kojom osuđuje flagelantski pokret te uz donesene moralne obrasce ponašanja pokušava naglasiti učiteljsku funkciju Crkve (v. Cartwright, Biddis 2006, 49).

Kako je već spomenuto, kuga se od srednjega vijeka do 19. stoljeća javljala u nekoliko valova, a nije zaobišla ni prostore Lijepe Naše. Tijekom 1783. godine zabilježen je prodor kuge na područja Splita, Zadra i Kaštel Lukšića (v. Božić-Bužančić 2000, 163–364). Dubrovačke kronike kužnu epidemiju spominju od polovice 14. stoljeća – točnije, 1377. godine izglasana je prva karantenska uredba protiv kuge (v. Blažina Tomić, Blažina 2017, 287), a Dubrovnik je *peste, pestilenzu, mortalitas, male contagiosu* ili *malatisu* pokušavao zadržati u za to spravljenim lazaretima, karantenama

---

[1] „U to se moje oči, kako je malo prije rečeno, među inim, jednoga dana čestito uvjeriše, kada dronjci nekoga siromaška, koji je umro od te boljetice, bijahu bačeni na ulicu, te se na njih sjuriše dvije svinje i po svom običaju prvo ih gubicom, a zatim i zubima dohvatiše i na komadiće iskidaše, ali se malo poslije počеше grčiti i, kao da bijahu otrov progutale, obje svrh onih na zlo potezanih dronjaka padoše mrtve na zemlju.“ Boccaccio, Giovanni. 2004. *Dekameron*. Zagreb: Globus media d.o.o., 12.

(v. Ravančić 2004, 9). Slavonija je smatrana najvećom prijetnjom u širenju zaraze te je u 18. stoljeću u Vukovaru (1710. godine) u karantenu išao svatko tko je smatran „sumnjivim licem“. Karantena je trajala između tri i sedam tjedana. Potrebno je napomenuti da je, primjerice, u Požegi o bolesnima skrbio jedan liječnik i jedan „felšer“, Feldtscherer, vojni ranarnik (v. Skenderović 2003, 164–165).

Jedinstveni način za bijeg od kuge bio je napuštanje gradova i potraga za seoskim čistim zrakom, a o tome piše i Talijan Gentile da Foligno: „Učinit se mogu tek stvari tri, / Za izbječ' kugi i bolesti. / Što prije bježat iz grada tog, / U koj' je zaš'o kužni smog. / Što kasnije se vratit na mjesta ta, / Gdje kuga već je kročila.“ (Ravančić 2007, 205)

Budući da je njezin utjecaj bio toliko jak, francuski povjesničar Bartolomé Bennassar naziva ju „znamenitom ličnošću prošle povijesti“ (Delumeau 1987, 136). Kako su ljudi teško prihvaćali smrt jer su smatrali da je ona zlo koje dokida život (v. Freud 2000, 87), Kuga postaje način na koji se čovječanstvo bori s nestalnošću ljudskoga bivstva na zemlji. Umjesto racionalnoga suočavanja sa smrću, narod odabire stvaranje drugih emocionalnih sila, odnosno slikovitih prikaza oku nevidljivoga, no sveprisutnoga neprijatelja kojima objašnjavaju smrt tijela. Pritom se na svojevrsan način pokušava drammatizirati temu sjećanja (jer se o Kugi govori uglavnom kad je smrt već nastupila i „odnijela“ pokojnika). Sjećanje je, prilikom revidiranja, postalo dijelom pripovjednoga područja te stvorilo književne materijale.

2. PREDAJNI KARAKTER KUGE

Za veliku većinu „prvih susreta“ s likom Kuge zaslužni su viši razredi osnovne škole te nastavnici Hrvatskoga jezika na kojima se redovito čitalo Šenoine *Povjestice*, pripovjedno djelo u stihu s povijesnim motivima te motivima narodne predaje. Ovo književno djelo, nastalo na ostavštini folklora te usmene književnosti, a postromantičarskim preporodnim stilom pretočeno u autorski diskurz, potvrdilo je tri stvari: Šenoinu vještinu pisanja i rečeničnoga skladanja, važnost predajnoga

učenja koja se naglašava već u Knjizi Sirahovoj^[2] te književno-kulturno-antropološki uvjetovanu vještinu personifikacije i prikaz opake bolesti vidljiv u povjestici *Kugina kuća* (1871.). Predaje su se, u ovom slučaju, pokazale kao plodno tlo za hrvatsku književnost, no valja podsjetiti i na to da je narodna predaja i stoljećima prije poznavala lik Kuge, demonološkoga bića o kojemu su ispriповijedane brojne priče vidjelica. Kako navodi Maja Bošković-Stulli u svojoj knjizi *Priče i pričanje: stoljeća usmene hrvatske proze* postoje tri vrste predaja. Riječ je o mitološkim (demonološkim, praznovjernim), povijesnim i etiološkim predajama, a one se najčešće temelje na memoratu, odnosno pričanju „o događaju po vlastitom sjećanju; i kao fabulat, tradicijom prenošena priča o kakvu događaju“ (Bošković-Stulli 1997, 22–23).

Bošković-Stulli zapisuje i kako se viđenja nadnaravnih bića ili pojava (a takvom se smatra i viđenje čovjekolike Kuge) naziva različitim nazivima: *prividi* (Srbija), *prizrijevanja* (dubrovačka okolica), *događaji* (Poljica i Dalmatinska zagora), *slučajevi* (Gorski kotar) (v. Bošković-Stulli 1997, 165).

Zanimljiv element kazivanja predaja o Kugi uključuje i angažiranost pripovjedača; naime, oni redovito nisu doživjeli susret s Kugom, već prepričavaju nešto što su čuli, a uglavnom se time opravdavaju na samom početku pripovijedanja: „Pravo ja kuge nijesam nikad vidio, osim nú je vidio pokojni Jovan Strikić. Laže li, ne laže.“ (Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena 1919, 316).

Njemački arheolog Jan Assmann na svojevrsan je način objasnio zašto je usmena književnost o Kugi započela govoriti tijekom slabljenja i nestajanja kuge (smrtonosni oblik nestaje nakon zaraze 1771. godine u Moskvi). On spominje pojam *floating gap* (*tekući jaz*) kojim se označava „pukotina u izvještajima“ (Assman 2005, 57) te je bilo važno usmenim izvještajima nadopuniti ono što je vremenski bilo izostavljeno u pisanim (ili kasnijim) izvorima, ali ovakav vremenski odmak ujedno je i vrlo plodno tlo za maštovitiji, realno udaljeniji te kulturno obojen prikaz

---

[2] „Ne odbacuj razgovora mudrih, nego razmišljaj o njihovim izrekama, jer ćeš tako steći nauk i umijeće za službu velikašima. Ne podcjenjuj govora staraca, jer su oni učili od svojih roditelja, a od njih ćeš se ti naučiti razboru i u pravo vrijeme odgovarati.“ (Sir 8, 8-9) Rebić, A. i dr, ur. 2007. *Jeruzalemska Biblija*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

bolesti. Točnije, riječ je o onome što etnolog Jan Vansina 1958. godine u svojoj knjizi *Oral Tradition as History* objašnjava kao „tipičan fenomen nepismenog sjećanja povijesti“ (Assman 2005, 57). Valja napomenuti da je svaka tradicija prilagođavala masovno pamćenje svojem identitetu te je nedopustivo izjednačiti narodno pamćenje i tradiciju. Oboje je podložno subjektivnosti, no od pamćenja se ipak očekuje pohranjivanje i autentična reprodukcija sjećanja.

S obzirom na to da ju je bilo teško i/ili gotovo nemoguće preboljeti i pobijediti, kuga se kao bolest toliko infiltrirala u ljudsku svijest te poprimila iluzorna svojstva nadnaravna neprijatelja. Riječima znanstvenika Fromma: „umjesto da se umom bori protiv tih sila, on im se odupire „protuosjećajima“, tj. drugim emocionalnim silama, čija je namjena da potisnu i zauzdaju one sile s kojima čovjek ne može racionalno izići na kraj. U tom procesu čovjek razvija ono što Freud naziva „iluzijom“, a koju svatko gradi na osnovi vlastitog iskustva uz djetinjstva“ (Fromm 2000, 20).

3. KAKO IZGLEDA KUGA U USMENOJ KNJIŽEVNOSTI?

Budući da se kuga najprije javila u srednjem vijeku, negativan osjet ove bolesti osjetio se i u književnim tekstovima, no uz sitan dodatak pozitivnoga razmišljanja. Kako navodi Milivoj Solar, „duboki pesimizam srednjovjekovne književnosti isprepleten je tako i s optimizmom mogućnosti ljudskog uma da shvati Božje namjere“ (Solar 2003, 111).

Ipak, s vremenom su glavni likovi u pričama motiviranima kugom postajali sve hrabriji i odlučniji, od objekata su polako dobivali subjektni status, te su na taj način (barem u pripovjednom životu) uspijevali nadmudriti ili pobijediti lukavu Kugu. Motiv kuge možda jest začet u srednjem vijeku, no stvaranje tekstova o ovoj bolesti povećao se nakon posljednjega kužnoga vala i njezina povlačenja iz zapadne Europe. Tako su, primjerice, francuski književnici u tom razdoblju vrlo rado pisali poeme, povjestice, novele i romane kugi, osobito naglašavajući njezina antagonistička svojstva, pokušavajući vratiti optimizam u (posebice) Pariz (v. Gordon 1997, 67,75). I hrvatsku je književnost (ponajviše usmenu) tijekom stoljeća u kojima su kuga i književnost tvorile kulturu obilježilo ono što Evelina Rudan Kapec naziva „narativnom plodnošću“, odnosno

sposobnost likova i pojava demonoloških predaja da oforme nove predaje ili se pokažu optjecajnijima u starim inačicama“ (Rudan Kapec 2012, 19–20).

Potrebno je napomenuti da je svaka pojavnost Kuge snažna alegorija koja se, doduše, najčešće „pojavljuje kao narativni ili deskriptivni tekst koji se može čitati dvostruko – doslovno i preneseno. [...] U pismu konvencionalizirani znak alegorije jest veliko početno slovo personificiranih likova“ (Bagić 2012, 16).

Kuga se poimala na nekoliko načina. Kako navodi Jean Delumeau, opisivana je kao jahač Apokalipse, „novi potop“, „strašni dušmanin“, često kao požar, vatra, kao vatrene strijele koje u ljude u početnim prikazima ispaljuje Bog, a zatim to čini Smrt: „Jureći preko leševa, iscereni skelet, ne birajući odapinje svoje strijele na žive, koji su u tom trenutku zaokupljeni radom ili rasonodom“ (Delumeau 1987, 141–144).

Šenoina se Kuga skrila u obličju žene koja se libi svoje pojavnosti tek pred svetim simbolom kršćanstva: „A pod starom hladovitom lipom / Drven krst sa Isusovim kipom. / Naprot kipu čudna žena sjela, / Crnoj smrti posestrima bijela, / Zmijska kosa niz rame joj pada, / Čelik-zubi stištu se od jada, / Krvav mjesec oči su joj plamne, / A sred noći vijori se tamne / Bijela halja –gole kosti krijuć, / Crni vazduh bijelim bičem bijuć, / U raspelo gnjevnim okom gleda, / Vehle usne s bijesom joj se pjene, / Rad bi naprijed, – ali krst joj ne da.“ (Šenoa 1978, 26) Zanimljiva je Šenoina sposobnost razlikovanja „crne i bijele posestrime“, Smrti i Kuge (što nije slučaj u drugim kulturama koje kugu nazivaju Crnom Smrcu^[3]), s osobitim naglaskom na snagu križa (metaforički i duhovno, odnosio bi se na snagu vjere i Božje pomoći; realno, odnosio bi se na obrazovanje svećenstva koje je jedino bilo dovoljno educirano za borbu protiv kuge). Prije no što se izgubimo pa zađemo u područje analize Šenoina djela, vrlo je važno vratiti se na početak i zaviriti u početke književno-kulturnoga prikazivanja očovječenja ove opake bolesti.

Teret Kuge najčešće se nosi na leđima (o čemu ne svjedoči samo Šenoina Kuga, već i istarska predaja broj 78 koju je 1959. godine zapisala Bošković-Stulli, a u kojoj se pojavljuje mali pastir koji svojim činom nošenja

---

[3] Naziv *crna smrt* nastao je na samom početku 19. stoljeća: „A third at least of Western Europe's population died in what contemporaries called „the pestilence“ (the term the Black Death was not invented until after 1800).“ (Cantor 2001, 7)

Kuge na leđima spašava sebe i svoju obitelj od sigurne smrti, v. Bošković-Stulli 1997, 143). Sličan čin nošenja Kuge na leđima javlja se i u predaji o kozolikoj Kugi koja se javlja u snu i ostavlja modrice na javi: „Spavam, sañam. Ovde, veli, kuga. U gornji kraj cura, cura i kapa na ñoj ko u cure; šja se, veli, ko sunce. U doñi kraj, štono veli Jovan, koza, koza. Čini meni: „Ako želiš i mariš živlet, uprti me, veli, na leđa pa me nosi u Gojiće, da umorim nekog Danila Gojića – jedinak u matere!“ Ne bi druga, veli, morado’ uprtit, ko što ona veli. Svak se sebi bome boji. Ele kako mu drago, uprti ja ñu na leđa. Oh teška! [...]“ (Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena 1919, 317). Ponekad se njezin smrtonosni čin odvija i na drugi način: „Ona, veli, zađi od kuće do kuće pa pluje u sude, u brašno, u naćve i tako svijet truje“ (Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena 1919, 317).

Stjepan Korenić zagrebačku Kugu opisuje ovako: „Ljudi kažu ovdje, da je kuga mršava i visoka žena, koja hoda po gustim šumama. Kad je gladna, te kad ne može nigdje ništa uloviti, ide po selima, osobito po gradovima, jer da tamo ima debelih ljudi. Gospodarice na selu, kad dolazi kuga na ljude ili na blago, meću noću pred kuću ili štalu mlijeka u zdjelici. Tako će se kuga napiti mlijeka, pa ne će moriti blaga ni ljudi“ (Korenić 1896, 144).

Vrlo se često Kuga pojavljuje u obličju starice u bjelini: „Moja mama bila cur’ca i izašla van s djecom kak’ je nekad to bilo, to s’ se slagala djeca i tak’. I ona izašla van na ul’cu i bilo j’ podne. I ona vidi di ide žena u bjelini i nosi kosu na ramenu i ode tam’ u jedan dvor, u drugu kuću. Braća su bili tam’, tam’ kud je otišla ta u bjelini sa kosom: Kuga – to je Kuga bila. Znaš, prije se to vjerovalo, sad to ne vjeruje ni’ko. Pa one vile i šta ja znam šta je bilo, to se vjerovalo, a sad se to ne vjeruje. I onda, vid’la di ona ta ženska ode tam’ u dvor, a ovaj Šarić remenar, njegov dida stari, on je tam’ stanov’o. O’šla ona u dvor, a on dođe mami svojoj i kaže: „Mama, eno ode jedna žena u bjelini i nosi kosu na ramenu, ode u Šarićev dvor tam’.“ A i komšija bio Šarić, to su bili braća, rado, šta ja znam. On je bio remenar, a drugi je bio čordaš, di je o’šla ta Kuga unutra. I, dobro, ništ’, to bilo podne, ljudi o’šli svojim poslom. Oko jedan sat čuli su da je stari umro Šarić, stari dida od... kud je ta o’šla, znaš. Onda su oni kaz’li da je to Kuga došla tamo i tak’ je on

umro. Kuga je došla, kaže, po njega. Oni su onda to vjerovali, šta ja znam. Sad danas to ne vjeruje ni'ko ništ'.^[4]

Lik kuge često se javljao uz likove ptica, pa je tako Mihovil Pavlinović u Banjaluci (u nastavku ćemo vidjeti da se u Bosni i Hercegovini motiv ptice često javlja uz kugu) zapisao pjesmu *Slavulj i morija* (v. Pavlinović 2007, 518) u kojoj slavuj svojim pjevom umiruje putnika zastrašenoga kugom, a nedaleko od Šibenika, točnije u Promini, zapisao je pjesmu Čevrljuga Boga moli (v. Pavlinović 2007, 517–518) gdje ptica ševa moli Boga da pastiri dobiju kugu da joj više ne bi uništavali gnijezda.

Podravske predaje kugu vide na sljedeći način: „Kuga je u crnom oblečena suha staričica kaj obhaja svetom i z betegom konča sveta smrti ga predajuč. Ona ne pozna sužalenja nego zbavla posla kojemu su ju otpravile sile vekše. Da naše družine zaobide kak i naša mesta potrebno ji je Kugina mita pripraviti – ak bu zadovolna z prgami, slaninom i kruhom na križanju ili na obloku, moguče i prejde kre nas“ (Balog 2011, 114).

Ivan Filakovac zabilježio je prikaz Kuge u Slavoniji: „Kuga jest kod našeg sveta sama ženska čelad. Stanue daleko i daleko na zemla u ríovom carstvu, di e malo čia noga koračila. Svaka e Kuga žena ko i svaka druga žena, samo što mesto pravi kršćanski nogu ima pod sobom kozje noge s dva papka. Imadu svoje lude i decu, pa svi zaugod živu u seli. Živu tako ko i drugi ludi, jedino šta niko tamo ni s kim ne divani: svi šutu jedan od drugog. Kad Bog odredi, da makar digod Kuga mori svet, jedna odredita ide tamo, da tuši svet. Na odlasku u selu nastane revańe i jaukańe, šta se va Kuga rastae od sela i svoi, koe višje nigda vidit ne će“ (Filakovac 1905, 146).

Slavonski zapisi o opasnoj kugi nastavili su se i u 20. stoljeću. U virovitičkoj tjednoj kronici na virovitičkoj radiopostaji koju je (uz ironiju i humor) pripovijedao virovitički starosjedilac Mikeš (Tomislav Terzić) kuga se spominje kao nešto nevaljalo i otrovno („Počeo ja pit tu kavu, jerum a toj vam nješt tak jako ko kak bi se kazlo, kuga...“)^[5] i kao odnositeljica života („A moj vam Mikeš lipo rča da sam grmi soba i ondak me j bijo još veći stra i sad se sam bojim da neće kuga dojt po me...“)^[6].

---

[4] Snimka iz 2012. godine: Antun Mađarević (Virovitica, 12. lipnja 1920. – Virovitica, 24. prosinca 2015.).

[5] Radioemisija „Stari Mikeš“, Radio Virovitica, emisija 66, 7. lipnja 1970.

[6] Radioemisija „Stari Mikeš“, Radio Virovitica, emisija 127, 8. kolovoza 1971.

U Tučepima i Makarskoj gubi se granica između likova vila i lika kuge te ih se često izjednačava. Tako se vila-kuga opisuje kao visoka i ružna žena naglašene tjelesnosti i veoma erotizirana, a u 19. je stoljeću fra Petar Kačić-Peko opisuje kao ženu dugih crnih grudi koje prebacuje preko ramena te zarazu širi svojim pogledom ili dahom. (v. Tomasović 2017, 86) Ovo poistovjećivanje vile i kuge možda i nije toliko slučajno, s obzirom na to da su se i vile, kako tvrdi Natko Nodilo, prikazivale s konjskim kopitima ili kozjim nogama koje su ih povezivale s onostranim i upućivale na kaznu koju su vile dobile zbog svoje oholosti jer su bile „djevojke gizdom ponosite“ (Marjanić 2004, 239).

Opis kuge donosi i Marko Dragić u jednom zapisu proizišlom iz prikupljenoga kazivanja: „Kuga se, po narodnom vjerovanju, pokazivala kao kostur djevojčure u bijelim haljinama, a nestajala je u obliku vatre. Svojim je dodirrom izazivala smrt“ (Dragić 2003, 175).

Drugi naziv za kugu je i *morija* (čest naziv u jezično bogatim predajama Bosne i Hercegovine). Ovaj naziv mogao bi se povezati i s grčkim nazivom *mojra*, koji označava *fatum*, zlu i dobru sreću^[7], ali i s latinskim nazivom za smrt (*mors*, *mortis*, f.), no lakše je govoriti o praslavenskom nasljeđu (*mor*, *mora*, što označava smrt)^[8].

Nusret Omerika spominje i mostarsku kugu: „U našem narodu postoji jedno predanje da se kuga pojavljivala na drumovima u liku žene u bijelo ruho umotane, te da je nosila dva pruta; koga je dohvatila bijelim prutom taj je mogao bolest preboljeti, ali koga je dohvatila crnim prutom tome spasa nije bilo“ (Omerika 1999, *online* časopis).

Neke od najljepših i ganutljivih lirskih pjesama o kugi spjevane su upravo u bosanskohercegovačkom podneblju, a redovito je aliteracijski označenih stihova („**Morija Mostar morijaše**“). Nusret Omerika zapisuje i te lirske pjesme. *Kad morija mimo Mostar prođe* govori o dvjema djevojkama, car Katici i vezir Marici; prvu Kuga zaobilazi, a drugu traži da odabere bi li radije bolovala kugu ili dragoga drugoj prepustila. Marica na ovu đavolsku ponudu odgovara: „A bora ti, od Boga morijo, / ja b' volila kugu bolovati, / nego dragog drugoj pokloniti. / Jer u kugi samo boli glava, / a za dragim i

[7] *Fatum* <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19062> (pregledano 13. listopada 2020.)

[8] *Mora* http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1hnUBQ%3D (pregledano 13. listopada 2020.)

srce i glava“ (Omerika 1999). Sličan motiv odabira kuge ili gubitka dragoga javlja se i u jednoj duvanjskoj pjesmi („Volila bi kugu bolovati, / Neg za dragim jade jadovati“ Rubić 1919, 314).

Čest je i šenoinski motiv majke koja gubi sina jedinca („Kad morija Mostar morijaše / pa pomori i staro i mlado / i rastavi i milo i drago / i umori jedinca u majke, / ne može da ga prežali majka, / ne kopa ga gdje se meit kopa, / već ga kopa u zelenu bašču / u djul-bašču pod žutu naranču [...]“). Kuga je često nemilosrdna: „Da si mi se prije zamolila / ne bi tebe mlade umorila, / a ni tebe, a ni tvoga Muje. / Sinoć sam ti Muju umorila, / a sad ću tebe na vodicu [...]“. Javljaju se pritom teme očajnih muškaraca koji oplakuju smrt svojih ljubljenih čiji su životi prekinuti kugom (*Kad je kuga Mostar pohodila*), dijalozi majki i pokojnih sinova (u pjesmi *Djevojačka kletva* mladi Ibrahim umire od kuge, a mrtav majku moli da njegovim prijateljima dade njegovu po(r)uku: „Kumi, majko, mojim jaranima, / što gledaju neka ne varaju / jer su teške djevojačke kletve!“). Motiv kletve javlja se i u pjesmi *Gradi gnijezdo ptica* lastavica gdje lastavica proklinje devet Atlagića koji su joj uništili gnijezdo i usmrtili njezinih devet ptica. U pjesmi *Morija najavila djevojci da će umrijeti* Kuga se deklarira kao božanski produkt: „Nije ovo tvoja mila strina, / već je ovo od Boga morija“ (Omerika 1999).

Zanimljivo je napomenuti da su druge kulture Kugu oslikavale uglavnom vrlo slično Grim Reaperu, Koscu, Smrti s kosom u ruci, ne stvarajući jasnu distinkciju između Kuge i Smrti. Ponekad je ista nosila obličje kostura (v. Cantor 2001, 201) ili pak starice. Osobito je proširen bio i naoko parodijski motiv plesa mrtvaca, makabrističkih kostura koji skakuću u masi ljudi iz različitih profesija (kraljevi, svećenici, građani i siromasi). Bio je to omiljen motiv tijekom 40-ih godina 14. stoljeća (v. Cantor 2001, 201), što dokazuje i likovna umjetnost. Postojan dokaz svakako su freske Vincenta iz Kastva iz crkve svete Marije na Škrilinah (Škrilinama) kod Berma u Istri koje potječu iz 1474. godine. Ova neobična slikovna povorka prikazuje Smrt (sudeći po razdoblju u kojemu su freske nastale, ta smrt je najvjerojatnije Crna smrt, odnosno kuga), ali i jasno potvrđuje latinsku maksimu *mors nivelatrix* – smrt izjednačuje.

Skandinavski narodi kugu su doživljavali kao maglu koja strahuje od vode i ne želi prijeći preko tijela nevinoga čovjeka, kao neobičnu

životinju, kao djevicu – ženu bez djeteta koja predstavlja negativan fertilitet, kao dijete koje najavljuje smrt, kao nezavisni lik folklora u obliku starice s metlom (koliko puta bi kucnula o vrata, toliko bi ljudi umrlo; ako bi pomela kuću, umrla bi svi iz kuće), starca s lopatom ili dvoje djece koja žele biti nošena. Island je kugu prikazivao kao brod (v. Tangherlini 1988, 200).

Kad je o njezinim unutarnjim obilježjima riječ, postoji određena dvojakost. Kuga koja se javlja u književnosti je lažljiva, nemoralna, ona pokušava obmanuti one kojima se obraća, donosi im lažna ili neispunjiva obećanja, a najčešće u cilju da im naudi ili napakosti. Narodne predaje Kugu doživljavaju kao strašnu, ali pravednu. Primjerice, predaja *Pravična kuma* govori o čovjeku koji odbija Božje kumstvo i zbog pravednosti za kumu uzima Kugu. Glavni razlog tomu je njezina pravednost, činjenica da odnosi i bogata i siromašna, i mlada i stara. Unatoč kumstvu, pravedna Kuga odnosi i svoga kuma (v. Vrkić 1997, 254).

Kuga se u gotovo povijesnom kontekstu i svojstvu identifikacijske tvorbe jednoga grada i njegova stanovništva javila i u poznatoj *Legendi o Picokima*.^[9] Naime, u vrijeme turske okupacije Đurđevca, Ulama-beg sa svojim postrojbama čeka konačni pad Picoka. Unutar đurđevačkih zidina nalaze se gladni i izmoreni ljudi, kojima, povrh svega, na kraju dolazi i Kuga. Spominje se kao žena dugih ruku odjevenih u bjelinu, milozvučna i gotovo šaputava glasa, vrlo lukava i prepredena. Kugina fatalnost leži u njezinim očima, u njezinu glasu i tijelu, barem nam tako govori predaja *Djevojka pomorkinja* (v. Vrkić 1997, 257). Smrtonoša, ovdje nazvan Kugom, pojavljuje se u obličju prekrasne djevojke koja zaziva imena. Svatko tko se odazove na ime, umire, a Kuga nastavlja dalje, u potrazi za novim žrtvama.

4. KUGA KAO ŽENSKO

Ženski je rod tijekom stoljeća predstavljao znatan teret za uglavnom patrijarhalna društva. Žena se poimala objektom, tijelom i tjelesnošću, dok je *ratio* ostavljan muškarcima na upravljanje. Uz ženski rod vrlo se često vezivalo i uglavnom negativne konotacije. Žena je bila i Lilit i Eva, bludnica, pohotnica, prevarantica. Maja Bošković-Stulli

[9] Ova legenda svake se godine u lipnju prikazuje u starom gradu Đurđevcu kao dramski prikaz.

analizom usmene književnosti dolazi do sljedećih oznaka za žene: „Žene su Sotonine baklje, slatki otrov, zarazna kuga, vražja stupica, vrata zla, put u pakao; predodređene su da budu čarobnice, vražje konkubine i vještice; podložne su porocima kao što su škrtost, pohota, zavist, razbludnost, prkos, brbljavost, svadljivost, lukavost“ (Bošković-Stulli 1999, 27).

I same bolesti nosile su većinom žensko nazivlje: crna smrt, kuga, morija, pestilenca. Zanimljivo je da je i hrvatski jezik (kao i većina slavenskih i romanskih jezika) ispoštovao ovu rodnu podjelu. O jezičnim razlozima teško je govoriti, ali može se pretpostaviti. Oslonimo li se na biblijsku priču o postanku svijeta i Iskonskom grijehu za koji se optužuje ženu, možemo doći do teorije da je ženski rod upravo iz toga razloga postao krivcem za sve kataklizme. Američka povjesničarka Natalie Zemon Davis usredotočila se na ironičan pristup ženskoj psihi: „Njihova usrdna povijesna nastojanja i ostvarenja pozitivnih sadržaja stvarnosti ostala su blijeda pred idejom o ženinoj poremećenosti, koja se povezivala sa slučajem u edenskom vrtu, kad je navukla Adama na neposlušnost Bogu. Tako su liječnici još krajem 17. stoljeća isticali da su žene više naklonjene poremetnjama svoga krhkog i nestabilnog temperamenta i da ih ta nestabilnost vodi u grešan i zao život“ (Stojan 2003, 249).

S druge strane, većina feminističkih ideja temelji se na nejednakosti spolova; primjerice, nago žensko tijelo bilo je predmetom štovanja i proučavanja umjetnosti već u stoljećima prije Krista (sjetimo se pećinskih crteža i kipića Willendorfske Venere), dok je muška tjelesnost i danas tabu (čak se i na klasičnim kipovima izbjegavalo prikazivanje genitalne autentičnosti). Konačno, postoje i antifeminističke ideje (potekle iz 1290. od jednoga svećenika koji je bio oženjen opasnom ženom) koje ženu opisuju kao „svadljivu, radoznu, nepokornu, zavidnu, gramzivnu, pohotljivu, pohotnu, licemjernu, praznovjernu, bezobzirn i nepodnošljivu“ (Delimo 2003, 467). Sličan motiv javlja se i u hrvatskoj usmenoj književnosti pa se tako u jednoj bračkoj predaji javlja usporedba žene i kuge: „Bili su muž i žena. Muž bi bidan onako dobričina, ali žena je bila opoka ko kuga“ (Babić, Kačić 2015, 106).

Zanimljiv je podatak i taj da se Kugu ponekad naziva kumom, ponovno imenicom ženskoga roda. Odakle dolazi ta bliskost? Ponovno možemo samo pretpostavljati. Kumstvo s bolešću, dakako, nije stvarno.

Ono se može nazvati željom za opstankom koja se ostvaruje kroz poštivanje bolesti/smrti. Možemo ga shvatiti i kao krug života: Kuga nam poput krsne kume dolazi na početku našega života kako bi nam naglasila da će taj život jednoga dana doći svome kraju. Bliskost se pokušavala i dobiti cjenkanjem (v. fusnotu 39). Konačno, kumstvo možemo objasniti i pomoću straha: eufemiziranjem samoga događaja smrti i slike koju zamišljamo te famijaliziranjem kuge možemo pokušati ovladati svojim strahom od nestalnosti, smrtnosti i propadanja tijela. Vasiljev, koji ujedno govori i o kumstvu s Kugom, govori i o njezinu strahu, navodeći sljedeće: „Kuge imaju preko mora svoju zemlju (gde samo one žive), pa ih bog pošlje amo (kad ljudi zlo rade i mnogo greše) i kaže im koliko će ljudi gomoriti; ali i njih mnogo propadne od pasa; zato kažu da se vrlo boje zlih pasa“ (Vasiljev, 1990, 160).

Zanimljiva je ta bojazan. Zašto bi se Kuga, koja odnosi sva živa bića, pa čak i pse, bojala upravo njih? Razlog možda leži u svetom Roku.

5. ZAŠTITNICI OD KUGE

Zasigurno najpoznatiji zaštitnik od kuge jest sveti Rok(o). Svetac čiji se blagdan štuje 16. kolovoza (kao spomen njegove smrti koja se dogodila navedenoga dana 1327. godine) svoje je mjesto, zahvaljujući svojoj zaštitničkoj snazi, pronašao u velikom broju hrvatskih gradova. Točnije, crkve su mu posvećene u Mimicama, Svetoj Nedelji (Zagrebačka županija), Bibinju (kraj Zadra), Svetom Filipu i Jakovu, Virovitici, Starom Gradu, Sutivanu, Kreševu, Prapatnicama, Klani, Benkovcu, Draškovcu, Lombardi (na Korčuli), Šepurinama, Drnišu, Lovincu, Svetom Roku (Lika), Zatonu, Jazavici (Novska), Roždaniku (Novska), Galgovo (Samobor), Petrakovu Brdu (kraj Duge Rese), Karlovcu Ludbreškom (općina Sveti Đurađ), Skakavcu (Karlovac), Udovičićima (Otok), Dugoj Resi i Medovu Dolcu.

Kako zapisuje filolog Marko Dragić, uglavnom se navodi da je sveti Rok rođen 1295. godine u drevnom južnofrancuskom gradu Montpellieru. Bio je član bogate obitelji koji se, tijekom kužne epidemije u Piacenzi, zarazio ovom teškom bolešću. Sklonio se zatim u šumu, ondje hranio

biljem, a svakoga dana jedan pas donosio mu je komad kruha i lizao njegove bolne rane, što je pripomoglo Rokovu ozdravljenju.^[10]

Uz svetoga se Roka često povezuje i lovorova grana kao zaštita od kuge (v. Tomasović 2017, 88).

Fra Paškal Cvekan u svojoj knjizi *Virovitica i franjevci* spominje i svetoga Roka, zaštitnika malenoga slavonskog grada: „Predaja u Virovitici je sačuvala sjećanja koje su Franjevci dolaskom u Viroviticu u potpunosti poštivali, a po kojemu se u vrijeme turske vladavine na području Virovitice pojavila kuga. Vjernici izvan Virovitice zavjetovali su se svetome Roku, zaštitniku od te strašne pošasti, i dolazili su u ruševnu franjevačku crkvu Blažene Djevice Marije, i tu molili, častili i zazivali pomoć svetoga Roka. Pošast kuge je tako naglo i vidljivo prestala da su to priznali i Turci, koji od tada nijesu branili kršćanima da u tu crkvu dolaze“ (Cvekan 1977, 79).

Osim svetoga Roka, narod je u borbi protiv kuge zazivao i pomoć nekih drugih svetaca. Primjerice, utjecali su se svetoj Rozaliji (v. Cvekan 1977, 79), zatim svetom Franji Asiškom, svetoj Elizabeti Ugarskoj, svetom Ivanu od Boga, svetom Kamilu Lelisu, svetom Vinku Paulskom, svetom Damjanu Veusteru (v. Jurišić 2017, 453–454), kralju Davidu. Neki rani kršćanski mučenici, poput svetih Sebastijana, Adrijana, Kristofera i Tekle, nisu ni živjeli u vrijeme epidemija, ali su prozvani zagovornicima protiv kuge (v. Boeckl 2000, 53).

Svecima zaštitnicima posvećivane su crkve i u njihovu su čast građena prekrasna crkvena zdanja, s intencijom zahvale za zaštitu od opake bolesti. Ponekad su se podizali i samostalni spomenici koje su podizali imućni pojedinci. Takav je primjer Kužni pil, zavjetni kameni spomenik Presvetoga Trojstva podignut u osječkoj Tvrđi. Podignut je između 1729. i 1730. godine, a financiran sredstvima barunice Marije Ane Petraš. Na vrhu

---

[10] V. Marko Dragić, „Sveti Rok u tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata“ u *Nova prisutnost* 11 (2003)2, 165–182, zapis Darije Rajević iz 2009. godine (Supetar, Brač; kazivač Roko Jakšić, rođ. 1953.): „Imamo jenu malu crkvu svetoga Roka, zove se sveti Roko. I onda je hodila jena žena put Supetra i govori non ti čovik: „A di ti greš?“ „Gren u Supetar.“ On ti nju govori: „Vrat se nazad!“ A ona njega ugrizla za nogu. Oma mu je došla živa rana. A ti čovik je jemo kućina, pasa i onda ti pas njemu polančo nogu i on je ozdravi. A to žena se vratila nose. Da je on mogo pustit tu ženu u Supetar, cilo misto bila bi okužila ta kuga, sveti Roko koji čuva od bolesti, od kuge, i bi bi pomro cili Supetar. Al on je to vroti nose i onda je tako poštedi Supetar od kuge. A sveti Roko je jema tega kućina, koji je s njim u njegove dane u pustinji sta, i pas mu je nosi jist. Onda pas ima u usta jedan komad ka pogače, ka kruha, to je znak kako je on nosi u pustinju svetome Roku jist“ (175).

se nalaze Otac, Sin i Duh Sveti, a u podnožju je petero svetaca zaštitnika: sv. Sebastijan, sv. Franjo Ksaverski, sv. Karlo Boromejski, sv. Roko te sv. Rozalija (v. Vlahov, Meder 2011, 2). Sličan je 1749. godine osvanuo i u Požegi.^[11]

6. MJESTA NA KOJIMA SE KUGA JAVLJA

Sakralnost, traženje svetačkih zaštitnika i poštivanje mjesta na kojima je pojavnost raspela uobičajena praksa nije nimalo slučajna. Naime, prvo mjesto na kojemu se ukazuju pokojnici su groblje i crkva koja se nalazi uz groblje. Kuga ova mjesta izbjegava jer ovdje nema živih duša koje treba sakupljati. Dapače, ona strahuje od znakova kršćanstva. Primjerice, Šenoina Kuga u *Kuginoj kući* sjedi u blizini raspela, ali je ono moćno oružje koje joj zabranjuje pristup u selo. Teško je reći da bismo Kugu mogli zateći i u crkvi. Tako se u predaji *Kukudar, bukudar, nikadar* Kuga zatječe u blizini crkve svetoga Roka, odakle izlazi on sam i tuče je svojim štapom (v. Vrkić 1997: 260). Iz navedenih motiva potječe i basma „Šukudar, bukudar, / navr Brača nikadar. /Cok, jok, / Ne da sveti Rok“ (Čubelić 1970, 34–38) koja se također bavi posvetom svetom Roku.

Ljudima je važno Kugino izostajanje iz sakralnih prostora jer im upravo religija daje nadu u pobjedu, a Božja pomoć i pomoć svetaca ulijevaju im sigurnost. Iz toga razloga izgovaraju se snažne molitve: „Zdravo Roče priblašeni, molimo te poniženi, da nas braniš od kuge“ (Dragić 2003, 178), „Roko presveti, odvjetniče mili i naše molbe ponizne usliši te nas čuvaj kuge, grijeha kleta, propasti vječne!“ (Dragić 2003, 179). Kuga ne smije ukaljati njihov prostor sigurnosti i mira. Drugi prostor na kojemu se ukazuju pokojnici su kuća, dvorište ili staja. Doista, postoje brojni primjeri u kojima je vidljiva Kugina prisutnost u kući. Primjerice, u predaji *Kuga u Remetama* čovjek kući donosi Kugu, metamorfiziranu u granu, a ujutro je zatječe kao mladu djevojku koja obećaje da će poštedjeti njega i njegovu obitelj (v. Marks 1998, 12). Slična je i predaja *Kugić*, koja govori o Kugi koja ulazi u kuću preobražena u grm, drvo za potpalu, a noću u toj kući rađa

[11] Zavjetni kužni pil u Požegi. <http://www.h-r-z.hr/index.php/djelatnosti/konzerviranje-restauriranje/kamena-plastika/336-zavjetni-pil-presvetog-trojstva-u-poegi> (pregledano 15. studenoga 2020.)

svoje dijete. I ova Kuga, zbog zahvalnosti svome dobročinitelju, pošteduje od muka njega i njegovu obitelj (v. Vrkić 1997, 258). Zanimljiv je i primjer Kuge u vlastitoj kući. Predaja *Kuga se rastaje od svojih* govori nam o vojniku koji se, tražeći konačište, zatječe u Kuginoj kući. Njegova percepcija Kuge je pozitivna; naime, u tome su selu Kuge sve mlade žene koje s vremenom zauvijek napuštaju svoje obitelji kako bi obavile zadaću za koju su rođene. Kazivač tvrdi: „Al', one neće nikom ništa, dok im ne dojde red morit svit“ (Vrkić 1997, 258).

I konačno, mrtvi se često pojavljuju na putu, cesti ili stazi. Ova pojava je jedna od najčešćih. Kuga se na putu iz vinograda javlja u predaji *Kovač u rajju*, gdje mudri kovač nadmudruje pripitu Kugu, zatvarajući je u bačvu (v. Vrkić 1997, 251). Na putu Kuga se susreće i u prethodno spomenutim predajama, prije no što je donesena na ključno mjesto radnje. Prema, mjestima na kojima se javlja, možemo zaključiti da se Kuga doista može smatrati pokojnicom, ali zbog tajnovite, mistične i zaborne funkcije koju obavlja, ovaj je lik prvenstveno demonološka pojava.

ZAKLJUČAK

Smrt je oduvijek intrigirala ljudsku maštu te se iz jednoga gotovo svetoga i osobnoga događaja u kojemu se duša rastaje s tijelom stvorio cjelovit kulturni proces koji se trudi umiranje i smrt prikazati poput što čudesnije i fantastičnije pripovijesti. S druge strane, smrt je često prikazivana kao zlo koje dokida, skraćuje život, a uspijeva se infiltrirati i u najsitnije pore smrtnoga živućega koje će jednoga dana susresti svoj kraj. Nagon je smrti promatran kao „nagon agresije i destrukcije“ (Matijašević 2006, 61). Budući da je zarazna bolest kuga izazivala smrt, umjetnost je kugu prikazivala veoma slično smrti: kao biće koje odnosi život. To biće proizišlo je iz realnoga straha i srednjovjekovne sklonosti personifikaciji koja je, na vizualan način, objašnjavala nevidljivoga ubojicu. Različiti dijelovi Hrvatske Kugu su doživljavali na svoj način, a najveći broj prikaza čovjekolike kuge potekao je iz usmene književnosti. Iskrivljeni memorati (sjećanja) postali su slikoviti fabulati (pripovijedane predaje) i time potvrdile Schillerovu rečenicu kojom se opravdavalo naivnost, neznanje i ljudski strah, a označava snaga usmene književnosti i narodnoga sjećanja:

„Bajke iz mog djetinjstva imaju dublje značenje od istina kojima me poučio život“ (Tatar 1987, 39).

LITERATURA I IZVORI

- Assmann, Jan. 2005. *Kulturno pamćenje*. Zenica: Vrijeme.
- Babić, Vanda i Tea Kačić. 2015. „Bračke predaje u suvremenoj etnografiji“ u *Ethnologica Dalmatica*, No. 22, 97–110.
- Bagić, Krešimir. 2012. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Balog, Vid. 2011. *Hrvatska bajoslovlja*. Zagreb: AGM.
- Blažina Tomić, Zlata i Vesna Blažina. 2017. „Zašto je Dubrovnik tako rano provodio zdravstvene mjere protiv kuge?“. U *Kuga u Makarskoj i primorju 1815.*, Makarska: Gradski muzej Makarska, 287–316.
- Boccaccio, Giovanni. 2004. *Dekameron*. Zagreb: Globus media d.o.o.
- Boeckl, Christine M. 2000. *Images of plague and pestilence: Iconography and Iconology*. Kirksville, Truman State University Press.
- Bošković-Stulli, Maja. 1999. *O usmenoj tradiciji i o životu*. Zagreb: Konzor.
- Božić-Bužančić, Danica. 2000. „Pisma generalnog providura za Dalmaciju Francesca Faliera o kugi u Splitu i okolici, upućena Magistratu za zdravlje u Veneciji 1783.–1784.“. U *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, Vol. 06, No. 1, 163–364.
- Cantor, Norman F. 2001. *In the wake of the plague: The Black Death and the world it made*. New York: Harper Perennial.
- Carmichael, Ann G. 1986. *Plague and the poor n Renaissance Florence*. New York: Cambridge: University Press,
- Cartwright, Frederick F. I. Michael Biddis. 2006. *Bolest i povijest*, Zagreb: Ljevak, 2006.
- Cohn Jr., Samuel K. 2007. „The Black Death and the Burning of the Jews“. U *Past&Present*, No. 196 (August 2007), pp. 3–36, Oxford University Press.

- Cvekan, Paškal. 1977. *Virovitica i Franjevci*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo „Sv. Ćirila i Metoda“.
- Čubelić, Tvrtko. 1970. *Usmena narodna retorika i teatrologija*. Zagreb: Zrinski Čakovec, 1970.
- Delimo, Žan. 2003. *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka)*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci.
- Delimo, Žan. 2003. *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka)*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci.
- Delumeau, Jean. 1987. *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka): Opsednuti grad*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada Dnevnik.
- Dragić, Marko. 2003. „Sveti Rok u tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata“. U *Nova prisutnost* 11 (2003)2, 165–182.
- Fatum*. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19062> (13. listopada 2020.)
- Filakovac, Ivan. 1905. „Vjerovaća (Retkovci u Slavoniji)“ u *Zbornik za narodni život i običaje*, knjiga 10, svezak 1, Zagreb: JAZU.
- Freud, Sigmund. 2000. *Totem i tabu: Neke podudarnosti u duševnom životu divljaka i neurotičara (1912. – 1913.)*. Zagreb: Stari Grad.
- Fromm, Erich (s engleskog jezika preveli Uroš Desnica i Dunja Desnica-Franković). 2000. *Psihoanaliza i religija*. Zagreb: V.B.Z.
- Getz, Faye Marie. 1991. „Black Death and the Silver Lining: Meaning, Continuity and Revolutionary Change in Histories of Medieval“. U *Journal of the History of Biology*, Vol. 24, No. 2 (Summer 1991), pp. 265–289.
- Gordon, Daniel. 1997. „The City and the Plague in the Age of Enlightenment“. U *Yale French Studies*, No.92, *Exploring the Conversible World: Text and Sociability from the Classical Age to the Enlightenment* (1997), pp 67–87.
- Jolić, Robert. 2015. „Zarazne bolesti u Hercegovini u doba turske vladavine“. U *Hercegovina: časopis za kulturno i povijesno nasljeđe*, vol. 26, god. XXVI, br. 1, Mostar, 187–213.

Jurišić, Hrvatinić, Gabrijel. 2017. „Kuga izazov društvu i crkvi (Kuga u Makarskoj 1815.)“. U *Kuga u Makarskoj i primorju 1815.*, Makarska: Gradski muzej Makarska, 2017, str. 447–462.

Korenić, Stjepan. 1896. „Život, jezik i običaji Stupničanina kraj Zagreba“. U *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Zagreb: JAZU, 1896.

Le Goff, Jacques. 1993. *Srednjovjekovni imaginarij*. Zagreb: Antibarbarus.

Mađarević, Antun (Virovitica, 12. lipnja 1920. – Virovitica, 24. prosinca 2015.), snimka, 2012.

Maja Bošković-Stulli. 1997. *Priče i pričanje: stoljeća usmene hrvatske proze*. Zagreb: Matica hrvatska.

Marjanić, Suzana. 2004. „Životinjsko u vilinskom“. U *Između roda i naroda: Etnološke i folklorističke studije*, Zagreb: Centar za ženske studije/ Biblioteka Nova etnografija, 231–256.

Marks, Ljiljana. 1998. *Hrvatske narodne pripovijetke*. Vinkovci: Riječ.

Matijašević, Željka. 2006. *Strukturiranje nesvjesnog: Freud i Lacan*, Zagreb: AGM.

Mora. http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1hnUBQ%3D (13. listopada 2020.)

Omerika, Nusret. 1999. „Opjevana pošast: Motiv morije (kuge) u narodnim pjesmama o Mostaru“. U *Most*, broj 110–111 (21–22) godina XXV, siječanj/veljača 1999. <http://www.most.ba/02122/050.htm>

Pavlinović, Mihovil. 2007. *Hrvatske narodne pjesme: knjiga prva*. Split: Književni krug.

Ravančić, Gordan. 2004. „Prilog proučavanju Crne smrti u dalmatinskom gradu (1348.–1353.) – raspon izvorne građe i stanje istraženosti na primjerima Dubrovnika, Splita i Zadra“. U *Povijesni prilozi*, 26 (26), 7–17.

Ravančić, Gordan. 2007. „Historiografija o epidemiji Crne smrti s polovice 14. stoljeća“. U *Povijesni prilozi*, 33 (33), 195–213.

Rebić, Adalbert; Fućak, Jerko; Duda, Bonaventura, ur. 2007. *Jeruzalemska Biblija* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

- Rubić, Stojan. 1919. „Narodne pjesme (Duvno u Bosni)“. U *Zbornik za narodni život i običaje*, knjiga 24, svezak 24, Zagreb: JAZU.
- Rudan Kapec, Evelina. 2012. „Predaje o vraćanju mrtvih – analiza narativne plodnosti“. U *Zbornik za narodni život i običaje*, knjiga 56, Zagreb: HAZU.
- Skenderović, Robert. 2003. „Kuga u Požegi i Požeškoj kotlini 1739. godine“. U *Scrinia Slavonica* 3, 157–170.
- Solar, Milivoj. 2003. *Povijest svjetske književnosti*. Zagreb: Golden marketing.
- Stella, Aleksandra, ur. 2005. *Kada, gdje, zašto i kako se dogodilo*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Stojan, Slavica. 2003. *Vjerenice i nevjernice*. Zagreb – Dubrovnik: Prometej. / prijevod teksta iz Natalie Zemon Davis, *Society and Culture in Early Modern France*.
- Šenoa, August. 1978. *Povjestice*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tangherlini, Timothy R. 1988. „Ships, fogs and traveling pairs: Plague Legend Migration in Scandinavia“ u *The Journal of American Folklore*, Vol. 101, No. 400 (April – June, 1988), pp. 176–206.
- Tatar, Maria. 1987. *The Hard Facts of the Grimm's Fairy Tales*, Princeton. New Jersey: Princeton University Press.
- Terzić, Tomislav. Radioemisija „Stari Mikeš“, Radio Virovitica, emisija 127, 8. kolovoza 1971.
- Terzić, Tomislav. Radioemisija „Stari Mikeš“, Radio Virovitica, emisija 66, 7. lipnja 1970.
- Theilmann, John i Frances Cate. 2007. „A Plague of Plagues: The Problem of Plague Diagnosis in Medieval England. U *The Journal of Interdisciplinary History*, vol. 37, no. 3, 371–393.
- Tomasović, Marinko. 2017. „Makarska kuga 1815. Kroz mentalnu i stvarnu topografiju: groblja, vjerski i memorijalni objekti, zavjeti, predaja i njena folkloristička razrada, motiv u umjetnosti i književnosti“. U *Kuga u Makarskoj i primorju 1815.*, Makarska: Gradski muzej Makarska, 17–119.

Vasiljev, Spasoje. 1990. *Mitologija drevnih Slovena*. Beograd: Dečja knjiga Beograd, 1990.

Vlahov, Alan i Ferdinand Meder. 2011. Izvještaj o obnovi Kužnoga pila u Osijeku. Osijek: Hrvatski restauratorski zavod, Služba za nepokretnu baštinu. <http://www.aoot.hr/studije/kuznipil.pdf> (14. studenoga 2020.)

Vrkić, Jozo. 1997. *Vražja družba: hrvatske predaje o vilama, vješticama, vrazima i drugim nadnaravnim bićima*. Zagreb: Glagol.

Zavjetni kužni pil u Požegi. <http://www.h-r-z.hr/index.php/djelatnosti/konzerviranje-restauriranje/kamena-plastika/336-zavjetni-pil-presvetog-trojstva-u-poegi> (15. studenoga 2020.)

Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. 1919. Zagreb: Knjižnica JAZU, knjiga 24.

PLAGUE PHENOMENA IN CROATIAN FOLK LITERATURE

SUMMARY

Plague is a disease that had, during the four great pandemics and more than 150 epidemics, taken away the lives of almost a third of the European population. Besides its medical, social and economic influence, plague had left a significant mark on art. Croatian oral literature described the plague as a human being (often as a woman), and her personified feature is therefore often compared to the character of The Grim Reaper. The representation of the plague was also verbally represented by the oral telling of legends. This article researches the physical and ethical features of the character *The Plague*, its literal and cultural significance and the problem of linguistic and gender characteristics, containing a brief chapter with a list of the most significant saints that were believed to protect people from the plague and offer a spiritual consolation.

Keywords: plague, legend, folk literature